

**ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ТЕХНОЛОГІЇ
ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ХАРЧУВАННЯ**

СУКАЧОВА СНІЖАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 339.16.12.23:339.175

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ТОРГОВИХ РИНКІВ
В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.07.05 – Економіка торгівлі та послуг

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській державній академії технології та організації харчування Міністерства освіти і науки України на кафедрі економіки підприємств харчування та торгівлі.

Науковий керівник кандидат економічних наук, професор

Власова Наталія Олексіївна

Харківська державна академія технології та організації харчування, зав. кафедрою економіки підприємств харчування та торгівлі

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Виноградський Микола Данилович**

Київський національний торговельно-економічний університет Міністерства освіти і науки України, професор кафедри менеджменту

кандидат економічних наук, доцент **Березін Олександр Вікторович**

Полтавський університет споживчої кооперації України Міністерства освіти і науки України, доцент кафедри економіки підприємств

Провідна установа

Донецький державний університет економіки і торгівлі, кафедра економіки підприємства, кафедра маркетингового менеджменту, Міністерство освіти і науки України, м. Донецьк

Захист відбудеться 23 листопада 2002 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.64.088.02 в Харківській державній академії технології та організації харчування за адресою:

61051, Харків-51, вул. Клочківська, 333.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії технології та організації харчування за адресою:

61051, Харків-51, вул. Клочківська, 333.

Автореферат розісланий 22 жовтня 2002 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Яцун Л. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Характерною рисою функціонування економіки України на сучасному етапі є здійснення істотних трансформаційних процесів, які не завершені до цього часу. Перехідний період супроводжується різкими негативними наслідками, що спричинили зниження рівня життя населення. Економічні умови, які склалися в Україні (спад виробництва, криза неплатежів, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, насиченість ринку імпортованими товарами та ін.) диктують необхідність вживання кардинальних заходів щодо стабілізації національної економіки. Це потребує ретельного комплексного вивчення насамперед стану споживчого ринку як невід'ємної складової ринкових відносин. Донедавна подібні дослідження проводилися, в основному, на макрорівні, не враховуючи всіх елементів, що беруть участь в ринковій діяльності.

В сучасних умовах ускладнюється зміст сфери обігу товарів, розширюються його масштаби і видозмінюються його форми. З'явилося багато типових процесів деформації у розвитку торгівлі, серед яких слід виділити зниження рівня забезпеченості населення мережею роздрібних торговельних підприємств, погіршення її технічного і технологічного рівня, зростання роздрібних цін на товари та послуги. Це призвело до розширення не альтернативної, відносно культури обслуговування й технології торгівлі, мілкороздрібної мережі. За таких умов почали активно розвиватися торгові ринки, які стали серйозним конкурентом роздрібній торговельній мережі й витісняють її з товарного обігу. До 1989 року товарооборот торгових ринків складав до 2,9 % в загальному роздрібному товарообороті, але вже в 2000 році він зайняв значний сегмент ринку споживчих товарів і становив 38,5 %. Це, насамперед, пов'язано зі соціальною значущістю даних підприємств торгівлі, яка виявляється в наданні додаткових робочих місць за умов зростаючого безробіття, а також реалізації товарів за більш низькими цінами, відносно цін на товари роздрібних торговельних підприємств, в умовах інфляції та зниження реальних доходів населення.

Деякі теоретичні та практичні аспекти функціонування торгових ринків висвітлено у наукових працях вітчизняних економістів: І.О. Бланка, Р.С. Крутия, Д.З. Коряковського, М.Д. Виноградського, О.В. Березіна, Т.П. Мартиняка, Н.Л. Золотової, М.В. Чехунова та зарубіжних науковців: І.К. Беляєвського, Г.Д. Кулагина, А.В. Коротова, А.М. Соломатіної, Л.О. Калініної, В.О. Галанова, А.М. Басова, Є.В. Афанасьєва, Н.М. Корюшиної, У. Джевонса, А. Маршалла, Ф. Котлера, А. Хоськінга, Е. Бевентера, М. Леві, Б. Вейтца, А. Меркаси та ін.

Вивчення опублікованих робіт і практика господарської діяльності свідчать про відсутність достатнього висвітлення принципово важливих питань, пов'язаних з комплексною всебічною оцінкою соціально-економічної ефективності торгових ринків. Існуючі розробки найчастіше стосуються організаційних питань і проблем даних підприємств торгівлі. Однак торгові ринки мають істотні особливості в формуванні ресурсів і результатів господарської діяльності, що визначає об'єктивну необхідність розробки теоретичних і методичних підходів

до оцінки їх соціально-економічної ефективності та планування господарської діяльності, спрямованої на підвищення ефективності функціонування.

Актуальність вищевикладених аспектів обумовила вибір теми дисертації, її мету, завдання й напрям досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційних досліджень пов'язаний з науково-дослідними роботами, які виконувалися на кафедрі економіки підприємств харчування та торгівлі ХДАТОХ, де була написана дисертація. Зокрема, з бюджетними науково-дослідними темами: “Прогнозування банкрутства підприємств торгівлі” (тема 24-99-2000Б) і “Фінансова стійкість підприємств торгівлі” (тема 14-01-03Б).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка методичного інструментарію щодо оцінки й управління соціально-економічною ефективністю торгових ринків за сучасних умов.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- уточнити й узагальнити теоретичні положення, що розкривають економічну сутність і функції торгових ринків як підприємств торгівлі;
- дослідити специфічні особливості формування й оцінки ресурсів, витрат і результатів господарсько-фінансової діяльності торгових ринків;
- визначити соціальні й економічні ефекти від функціонування торгових ринків за умов перехідної економіки;
- розробити систему показників щодо оцінки соціально-економічної ефективності торгових ринків;
- дослідити стан і динаміку ефективності функціонування торгових ринків за сучасних умов;
- розробити адаптовану методику факторного аналізу рентабельності реалізації товарів та послуг на торгових ринках;
- запропонувати методику планування обсягу господарської діяльності за її видами, яка спрямована на досягнення максимально можливої ефективності;
- розробити методику прогнозування товарообороту торгових ринків за регіонами України;
- обґрунтувати варіанти стратегій торгового ринку та алгоритм їх вибору.

Об'єктом дослідження є торгові ринки як форма торгівлі та суб'єкти господарювання на споживчому ринку за умов перехідної економіки.

Предметом дослідження є соціально-економічна ефективність функціонування торгових ринків за сучасних умов економічного розвитку України.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених за даною проблемою, законодавчі та нормативні акти України. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи та методи системного і ситуаційного підходів, аналізу та синтезу, індукції й дедукції, наукової абстракції, емпіричний, раціоналістичний. Прикладні аспекти оцінки господарсько-фінансової діяльності й соціально-економічної ефективності торгових ринків вивчалися за допомогою методів вибірових спосте-

режень, угруповань, порівняння, середніх і відносних величин, економіко-математичних та ін. Обробка даних здійснювалася за допомогою персонального комп'ютера з використанням пакету EXCEL для Windows.

Наукова новизна проведеного дисертаційного дослідження полягає в розробці методичного інструментарію щодо оцінки та підвищення соціально-економічної ефективності функціонування торгових ринків за умов перехідної економіки.

Результатами досліджень, що становлять наукову новизну є:

- уточнено категоріальний апарат, а саме: розкрито економічну сутність категорій "торговий ринок" і "торгово-ринкова форма торгівлі" відповідно до їх нового змісту в сучасних економічних умовах, виділено основні характеристики даних категорій, які складають основу для комплексних досліджень соціально-економічної ефективності торгових ринків;

- набула подальшого розвитку класифікація торгових ринків шляхом систематизації та доповнення основних класифікаційних ознак;

- вперше обґрунтовано системи показників щодо оцінки соціальної та економічної ефективності торгових ринків з урахуванням специфіки формування ресурсів та результатів їх господарсько-фінансової діяльності;

- розроблено методику прогнозування товарообороту торгових ринків за регіонами України в фактичних і порівнянних цінах, а також його питомої ваги в загальному роздрібному товарообороті;

- розроблено адаптовану методику факторного аналізу рентабельності реалізації товарів та послуг на торгових ринках;

- обґрунтовано варіанти та алгоритм вибору стратегій для торгових ринків, що заснований на прогнозуванні їх товарообороту за регіонами України;

- запропоновано методику планування обсягу господарської діяльності за її видами, яка спрямована на досягнення максимально можливої ефективності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в:

- удосконаленні класифікації торгових ринків, яка має певне значення при формуванні стратегії даних підприємств торгівлі;

- розробці системи показників оцінки соціально-економічної ефективності, яка дозволяє торговим ринкам проводити комплексну всібічну оцінку ефективності з урахуванням специфіки їх функціонування;

- використанні запропонованої методики факторної оцінки рентабельності господарської діяльності, яка дозволяє торговим ринкам здійснювати управління економічною ефективністю;

- розробці технології вибору стратегії торгових ринків залежно від економічних показників розвитку регіонів України.

Використання нових підходів та комплексу методик і рекомендацій в практиці господарської діяльності торгових ринків дозволить їм здійснювати постійний моніторинг своєї діяльності, своєчасно впроваджувати адекватні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності та зміцнення своїх позицій на ринку споживчих товарів.

Результати досліджень набули практичного втілення в діяльність Управління розвитку переробної промисловості, торгівлі та побутового обслуговування населення Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 311/03 від 27 березня 2002 р.), а також безпосередньо у ВАТ ФК “Металіст”, до структури якого входять ринки міста Харкова “Барабашова”, “Кінний”, “Центральний” і “Салтівський” (довідки № 173/1 і 173/2 від 27 березня 2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового дослідження. Теоретичні узагальнення, положення, висновки, рекомендації та розробки отримані автором самостійно на підставі проведеного дослідження умов виникнення, розвитку і функціонування торгових ринків в Україні. Аналітична частина роботи виконана на основі звітних даних торгових ринків Харківської області, опитування їх керівників, фахівців, продавців та покупців, а також результатів спостережень, проведених дисертантом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Харківської державної академії технологій та організації харчування в 1998-2001 роках: “Прогресивні ресурсозберігаючі технології та їх економічна обґрунтованість у підприємствах харчування. Економічні проблеми торгівлі”, 1998 р.; “Організаційно-фінансові проблеми розвитку підприємств торгівлі та харчування”, 1999 р.; “Підвищення конкурентоспроможності підприємств торгівлі та харчування”, 2000 р.; “Економічна стратегія розвитку торгівлі та послуг в умовах ринкових реформ”, 2001 р.; на Міжнародній науково-практичній конференції “Наукові та практичні аспекти переробки м'яса та м'ясопродуктів”, Харків, 2001 р. Крім того, отримані наукові результати обговорювалися на 5-й Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і освіта - 2002”, Дніпропетровськ – Житомир - Донецьк, 05-07 березня 2002 р.

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 2,5 друкованих аркуша, у тому числі 4 у провідних фахових виданнях загальним обсягом 1,3 друкованих аркушів.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, викладених на 197 сторінках машинописного тексту із загальним обсягом основного тексту - 154 сторінки. Робота містить 64 таблиці, 6 рисунків, 13 додатків і список використаних джерел з 166 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічну базу дослідження, відображено наукову новизну і практичне отриманих результатів.

У першому розділі “Соціально-економічне значення торгових ринків в перехідній економіці” розкрито сутність торгово-ринкової форми торгівлі та торгових ринків, визначено місце торгових ринків у класифікації видів і форм торгівлі; систематизовано та доповнено класифікацію торгових ринків; виявлено основні макроекономічні фактори, які сприяли бурхливо-

му розвитку торгових ринків у період перехідної економіки; визначено основні функції, що виконуються торговими ринками в різних економічних системах; визначено специфіку формування ресурсів, витрат і результатів господарсько-фінансової діяльності торгових ринків; виявлено основні соціальні та економічні ефекти функціонування торгових ринків; визначено та обґрунтовано системи показників щодо оцінки соціальної й економічної ефективності торгових ринків.

1. На основі вивчення різноманітних підходів до класифікації видів і форм торгівлі було розкрито сутність торгово-ринкової форми торгівлі та визначено місце торгових ринків у структурі торгової галузі. В сучасному вигляді торгово-ринкова форма торгівлі визначається автором як форма внутрішньої торгівлі споживчими товарами та послугами, для якої є характерними стаціонарність місця здійснення актів купівлі-продажу, певний рівень їх організації, різноманітність ринкових суб'єктів, як з боку покупців, так і з боку продавців, які безпосередньо контактують один з одним, як правило, без посередників.

Організаційно основна частина торгово-ринкової форми торгівлі представлена самостійними господарськими суб'єктами - торговими ринками. Під торговим ринком ми розуміємо стаціонарне підприємство торгівлі, специфіка якого полягає в наданні платних послуг сільсько-господарським, промисловим, торговельним підприємствам та приватним особам щодо організації реалізації їх товарів.

2. Проведене дослідження дозволило здійснити систематизацію та доповнення класифікації торгових ринків. Відповідно до цього, торгові ринки класифікуються за: видом торгівлі, товарною спеціалізацією, товарним асортиментом, технічним виконанням, часом функціонування, часом роботи, місцем знаходження, способом організації. Особисто автором було введено такі класифікаційні ознаки як: за розміром та за рівнем цін, відповідно до яких торгові ринки мають певні особливості ведення господарської діяльності.

3. В ході дослідження були виявлені основні макроекономічні фактори, які вплинули на бурхливий розвиток торгових ринків у перехідному періоді. Це фактори, які свідчать про зниження рівня життя населення, а саме: зниження реальних доходів населення та зростаючий рівень безробіття. Торгові ринки прийняли активну участь у вирішенні даних соціальних проблем з позицій реалізації товарів за більш низькими цінами, ніж в альтернативних стаціонарних підприємствах торгівлі, та надання додаткових робочих місць безробітному населенню.

4. Дослідження виявляють, що торгові ринки відіграють різну соціально-економічну роль та мають відмінності у виконуваних функціях залежно від типу економічної системи (табл.1).

5. Торгові ринки, як особливі підприємства торгівлі, мають певну специфіку функціонування, що відбивається на формуванні їх ресурсів, витрат і результатів господарсько-фінансової діяльності. Специфіка торгових ринків полягає в наступному: по-перше, вони займаються декількома видами діяльності, серед яких основним видом є надання платних послуг юридичним та фізичним особам з організації процесу купівлі-продажу споживчих товарів;

Основні функції торгових ринків залежно від типу економічної системи

Адміністративно-командна система	Система перехідного періоду	Система ринкової економіки
1. Надання можливості реалізації надлишків сільгосппродукції державним та колективним господарствам. 2. Надання можливості реалізації сільгосппродукції домашнім господарствам. 3. Розширення можливості задоволення попиту населення за умов товарного дефіциту.	1. Надання населенню з низьким і середнім рівнем доходів можливості придбання товарів за порівняно низькими цінами. 2. Надання додаткових робочих місць для частково зайнятого та безробітного населення. 3. Організація реалізації сільсьгосппродукції як великих, так і дрібних виробників, в тому числі домашніх господарств. 4. Забезпечення додаткових надходжень коштів до місцевих бюджетів за рахунок перерахування разового ринкового збору.	1. Надання можливості дрібним товаровиробникам збувати свою продукцію. 2. Забезпечення умов для зберігання швидкопсувної продукції, що є проблематичним для самих товаровиробників. 3. Надання можливості здійснювати закупівлю товарів оптовим посередникам та середнім і дрібним переробникам.

по-друге, товарооборот торгових ринків не є джерелом прямого доходу, за винятком тієї частки, яка формується за рахунок комерційної діяльності; по-третє, торгові ринки є фондомістким сектором торгової галузі, яка, в основному, вважається трудомісткою сферою господарювання. Крім того, значною мірою ресурси торгових ринків сформовані за рахунок власних коштів, в той час як у більшості роздрібних торговельних підприємств спостерігається переважання позикових коштів і формування матеріально-технічної бази за рахунок оперативної оренди.

Економічна ефективність торгових ринків у період перехідної економіки має високу залежність від соціальної ролі, яку виконують ці підприємства торгівлі. Це було покладено в основу визначення соціальних і економічних ефектів їх функціонування (рис. 1).

6. Відповідно до специфіки формування ресурсів, витрат, соціальних і економічних ефектів були розроблені системи показників для оцінки соціальної ефективності функціонування торгових ринків і економічної ефективності господарсько-фінансової діяльності, які мають певний взаємозв'язок і взаємообумовленість. Система показників для оцінки економічної ефективності складається з 38 показників, які було об'єднано в 6 груп за видами ресурсів. Ряд запропонованих автором показників, може бути використаний тільки безпосередньо в практиці діяльності торгових ринків (табл. 2).

Система показників для оцінки соціальної ефективності торгових ринків складається з 18 показників, які об'єднано в 4 групи. Перші три групи показників характеризують соціальну ефективність ресурсів, що використовуються в діяльності торгових ринків; четверта група складається з показників, що характеризують соціальну ефективність торгових ринків на регіональному, мезо- і макро рівнях. Особливу увагу, на наш погляд, заслуговують показники наведені в табл. 2.

У другому розділі “Сучасний стан та тенденції розвитку торгових ринків” досліджено тенденції та особливості розвитку матеріально-технічної бази як визначальної складо-

Рис. 1 Класифікація ефектів функціонування торгових ринків

вої соціально-економічної ефективності торгових ринків; проведено дослідження соціальної ефективності торгових ринків та тенденцій її розвитку на основі запропонованої системи показників; проведено комплексну оцінку господарської діяльності торгових ринків і визначено стан і тенденції її економічної ефективності; розглянуто фінансовий стан торгових ринків та досліджено стан і тенденції розвитку показників ефективності фінансової діяльності.

1. Основним “виробником” як соціальних, так і економічних результатів торгових ринків є матеріально-технічна база, на відміну від інших торговельних підприємств, де основним “виробником” є трудові ресурси. Тому стан і розвиток матеріально-технічної бази є визначальним аспектом ефективності торгових ринків. Дослідження, які проведено за сукупністю торгових ринків Харківської області показали, що мережа торгових ринків та їх матеріально-технічна база розвиваються вищими темпами, ніж у мережі роздрібних торговельних підприємств. Якщо у 1996-2000 роках мережа роздрібних торговельних підприємств мала чітку тенденцію до скорочування, то мережа торгових ринків збільшилась у 1,6 рази. Однак матеріально-технічна оснащеність торгових ринків відставала від розвитку їх мережі.

2. В ході дослідження торгові ринки продемонстрували високі значення показників соціальної ефективності, які мають стійкі тенденції зростання, причому зростання відбувається значно вищими темпами, ніж зростання аналогічних показників за роздрібними торговельними підприємствами. Забезпеченість населення мережею магазинів за період 1996-2000 років збільшилась лише на 3,4 %, а забезпеченість населення мережею торгових ринків - майже в

Специфічні показники соціальної та економічної ефективності торгових ринків

Показники	Формула розрахунку	Елементи формули
Економічні		
1. Місцевіддача	$B_{1TM} = \frac{B}{TM}$	B – виручка від реалізації;
2. Прибуток на 1 торгове місце	$П_{1TM} = \frac{П}{TM}$	TM – кількість торгових місць;
3. Місцеоборот	$MO = \frac{K_{НП}}{TM}$	$П$ – прибуток;
4. Фондообслуговування	$\Phi_{обсл} = \frac{OF_{сер-р.}}{ЧП_{сер-об.}}$	$K_{НП}$ – кількість незалежних продавців;
		$OF_{сер-р.}$ – середньорічна вартість основних фондів;
		$ЧП_{сер-об.}$ – середньооблікова чисельність працівників ринку
Соціальні		
1. Коефіцієнт зайнятості торгового ринку	$K_{зТР} = \frac{KЗТР}{TM}$	$KЗТР$ – кількість осіб, зайнятих на торгових ринках;
2. Рівень зайнятості населення на торгових ринках	$ЗН_{ТР} = \frac{KЗТР}{КПН}$	$КПН$ – кількість працездатного населення;
3. Частка доходів населення від діяльності на торгових ринках	$ЧДН_{ТР} = \frac{Д_{ДНТР}}{ДС_{Н}}$	$Д_{ДНТР}$ – доходи населення від діяльності на торгових ринках;
4. Частка товарів, що придбана населенням через мережу торгових ринків	$ЧТ_{ТР} = \frac{T_{ТР}}{T_3}$	$ДС_{Н}$ – сукупні доходи населення;
5. Індекс цін торгових ринків	$И_{Ц_{ТР}} = \frac{\sum TПР}{\sum TПРТП}$	$T_{ТР}$ – товарооборот торгових ринків;
6. Коефіцієнт економії доходів населення	$ЕДД_{ТР} = 1 - И_{Ц_{ТР}}$	T_3 – загальний роздрібний товарооборот;
7. Реальна частка товарів, що придбана населенням через мережу торгових ринків	$РЧТ_{ТР} = \frac{T_{ТР}}{T_P \times И_{Ц_{ТР}} + T_{ТР}}$	$\sum TПР, \sum TПРТП$ – вартість аналогічного набору товарів, що придбано населенням через мережу торгових ринків та роздрібних торговельних підприємств відповідно;
8. Соціальна ефективність участі торгових ринків у розвитку територіальних одиниць	$СЕТ_{ТР} = \frac{ПОВ + РЗ}{B + РЗ}$	T_P – товарооборот роздрібних торговельних підприємств
9. Додаткова соціальна ефективність участі торгових ринків у розвитку територіальних одиниць	$ДСЕТ_{ТР} = \frac{РЗ}{B + РЗ}$	$ПОВ$ – податки та обов'язкові відрахування до бюджету;
		$РЗ$ – ринковий збір, що перераховано до місцевих бюджетів.

1,7 разів. На 1 грн. основних фондів роздрібною торгівлі у 2000 році приходилося 2,7 грн. товарообороту, в той же час цей показник для торгових ринків склав 23,8 грн. Зайнятість населення на торгових ринках зросла з 2,1 % у 1996 році до 4,6 % у 2000 році. Реальна частка товарів, які придбало населення на торгових ринках, також, відповідно, зросла за цей період з 42,2 % до 45,6 %.

3. Вивчення господарської діяльності за вибірковою сукупністю торгових ринків показало, що зростання виручки від реалізації та прибутку відбувається швидкими темпами, причому прибуток зростає вищими темпами, ніж виручка від реалізації, що свідчить про ринкову

стійкість даних підприємств. Лише 6 % торгових ринків є збитковими, у той час коли в цілому у галузі частка таких підприємств складає 45 %. Рентабельність реалізації товарів і послуг за сукупністю торгових ринків за період 1996-2000 років зростає з 1,34 % до 10,28 %.

4. Дослідження показали, що торгові ринки мають стійкий фінансовий стан. В середньому 85 % сукупного капіталу складають позаобігові активи, в той час як у торговій галузі позаобігові активи становлять лише 23 %. Більшість показників фінансової стійкості та ліквідності знаходяться вище меж, що рекомендуються в практиці функціонування торговельних підприємств. При цьому, показники торгових ринків є значно вищими за показники в цілому по галузі. Так, 86,7 % капіталу торгових ринків складають власні кошти, тоді як у підприємствах торгової галузі власні кошти складають лише 13,3 %, причому у торговій галузі 91,6 % позикових коштів представлені кредиторською заборгованістю. Коефіцієнт маневреності власного капіталу торгових ринків становить 0,095, на відміну від торгової галузі, де він приймає негативне значення з причини відсутності власних обігових коштів. При цьому, частина позаобігових активів підприємств торгівлі сформована за рахунок кредиторської заборгованості. Частка власних обігових коштів у загальній сумі обігових активів в цілому за сукупністю торгових ринків складала у 2000 році майже 56 %. За період 1996-2000 років рентабельність основних фондів підвищилася - з 0,94 % до 9,48 %, рентабельність сукупного капіталу - з 0,8 % до 8,0 %. Такі ж тенденції спостерігаються за іншими показниками, що в цілому характеризує більш ефективне використання фінансових ресурсів.

У третьому розділі **“Методичні підходи до управління соціально-економічною ефективністю торгових ринків”** розроблено рекомендації щодо оцінки якості господарської діяльності торгових ринків; на основі запропонованих моделей прогнозування товарообороту даних підприємств у фактичних і порівнянних цінах і його питомої ваги в загальному обсязі роздрібного товарообороту; проведено розробку варіантів стратегії розвитку торгових ринків; розроблено методичку факторного аналізу рентабельності реалізації товарів і послуг торгових ринків, на основі якої запропоновано методичку планування обсягів і структури виручки від реалізації.

1. Вважаючи на значну соціальну роль, яку виконують торгові ринки, вони повинні займатися вивченням попиту і задоволенням потреб суб'єктів відносин купівлі-продажу, яким надають свої послуги. Це є основою не тільки конкурентоспроможності кожного конкретного торгового ринку, але й виживання за умов поліпшення економічної ситуації в державі. Для цього послуги торгових ринків повинні виходити на новий якісний рівень, про що свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою. Важливим моментом оцінки якості господарювання торгових підприємств є опитування споживачів. З огляду на це нами були розроблені рекомендації щодо проведення анкетного опитування продавців і покупців, які користуються послугами торгових ринків. На основі даних рекомендацій торгові ринки отримують можливість оцінювати контингент суб'єктів купівлі-продажу та їх потреби (умови праці, якість обслуговування, недоліки та пропозиції щодо послуг, які пропонуються та ін.) та планувати свою діяльність у напрямі задоволення потреб суб'єктів відносин купівлі-продажу, що в результаті значно вплине на підвищення ефективності їх функціонування.

2. На розвиток торгових ринків, в першу чергу, має значний вплив ряд макроекономічних факторів, які було виявлено в ході дослідження та покладено в основу розробки методики прогнозування товарообороту торгових ринків й обґрунтування стратегії їх розвитку. За допомогою методу кореляційно-регресійного аналізу були виявлені чинники, що здійснюють значний вплив на зміну обсягу товарообороту торгових ринків та його питомої ваги в загальному роздрібному товарообороті. На основі цих чинників були побудовані регресійні моделі зі змінними, що запізнюються, які дозволяють прогнозувати розмір товарообороту торгових ринків у фактичних і порівнянних цінах, а також його питому вагу у загальному роздрібному товарообороті за регіонами України:

$$Y_{AP_t} = 0,264x_{1_{t-1}} + 11,08x_{2_{t-1}} + 0,147x_{3_{t-1}} + 0,148x_{4_{t-1}} - 1466,019, \quad (1)$$

$$Y_{CP_t} = 0,264 \frac{x_{1_{t-1}}}{x_{2_{t-1}}} + 11,08x_{2_{t-1}} + 0,147x_{3_{t-1}} + 0,148 \frac{x_{4_{t-1}}}{x_{2_{t-1}}} - 1466,019, \quad (2)$$

$$Y_{SW_t} = 81,429 - \frac{0,01x_{1_{t-1}} - 0,002x_{4_{t-1}}}{\prod_{k=2000}^{k=(t-1)} I_k} - 0,291x_{2_{t-1}} - 0,001x_{3_{t-1}}, \text{ при } t > 2000, \quad (3)$$

де Y_{AP} - обсяг товарообороту торгових ринків, що прогнозується в фактичних цінах, тис.грн.; x_1 - середні доходи у розрахунку на душу населення, грн.; x_2 - індекс цін на споживчі товари; x_3 - кількість населення на кінець року, тис.осіб; x_4 - обсяги виробництва сільгосппродукції за рік, тис. грн.; t - рік, на який складається прогноз; Y_{CP} - обсяг товарообороту торгових ринків, що прогнозується в порівнянних цінах, тис.грн; Y_{SW} - питома вага товарообороту торгових ринків, що прогнозується в загальному обсязі роздрібного товарообороту, %; I - індекс інфляції; k - натуральний ряд чисел, відповідно до календарних номерів років.

3. На основі методики прогнозування товарообороту торгових ринків була розроблена методика вибору стратегії розвитку торгового ринку. Визначення з восьми можливих ситуацій розвитку товарообороту торгових ринків, що прогнозується в фактичних і порівнянних цінах і його питомої ваги в загальному роздрібному товарообороті регіону, дозволяє зробити вибір відповідної стратегії (табл.3, рис.2).

Після визначення стратегії, торгові ринки повинні розробляти заходи щодо її реалізації, здійснювати планування показників господарсько-фінансової діяльності та проводити оцінку можливостей реалізації планів.

Можливі ситуації розвитку товарообороту торгових ринків, що прогнозується по регіонах України

№ ситуації	Товарооборот в фактичних цінах	Товарооборот в порівняльних цінах	Питома вага товарообороту ринків
1	зростає	зростає	зростає
2	зростає	знижується	зростає
3	зростає	зростає	знижується
4	знижується	знижується	знижується
5	зростає	знижується	знижується
6	знижується	зростає	знижується
7	знижується	знижується	зростає
8	знижується	зростає	зростає

4. Торгові ринки, на відміну від роздрібних торговельних підприємств, мають складну структуру господарської діяльності. Цю особливість було покладено в основу розробки методики факторного аналізу рентабельності реалізації товарів та послуг торгових ринків, що здійснюється за допомогою моделей, які відображено формулами:

$$PД_{TP} = \frac{(P_Y - B_Y) + (P_K - B_K) + (P_{PC} - B_{PC}) + (P_A - B_A) + (P_I - B_I)}{P_Y + P_K + P_{PC} + P_A + P_I}, \quad (4)$$

$$PД_{TP} = \frac{P_Y - (ЗП_Y + ОСВ_Y) + P_K - (ЗП_K + ОСВ_K + B_{ЗТ}) + P_{PЗ} +}{P_Y + P_K + P_{PC} + P_A + P_I} +$$

$$+ \frac{-(ЗП_{PЗ} + ОСВ_{PЗ}) + P_A - (ЗП_A + ОСВ_A) + P_I - (ЗП_I + ОСВ_I)}{P_Y + P_K + P_{PC} + P_A + P_I} +$$

$$+ \frac{-B_{YP} - (ЗП_{AY} + ОСВ_{AY}) - AB - IB}{P_Y + P_K + P_{PC} + P_A + P_I}, \quad (5)$$

де: $PД_{TP}$ - рентабельність діяльності торгового ринку; $P_Y, P_K, P_{PЗ}, P_A, P_I$, - виручка від реалізації послуг, комерційної діяльності, повернення ринкового збору, здачі майна в оренду та іншої відповідно; $B_Y, B_K, B_{PЗ}, B_A, B_I, B_{ЗТ}, B_{YP}$, - витрати, що пов'язані з реалізацією послуг, комерційною діяльністю, здійсненням ринкового збору, здачею майна в оренду, іншої діяльністю, на закупівлю товарів, що призначені для комерційної діяльності та витрати на утримання ринку відповідно; $ЗП_Y, ЗП_K, ЗП_{PC}, ЗП_A, ЗП_I, ЗП_{AYO}$ - заробітна плата працівників безпосередньо зайнятих в реалізації послуг, комерційній діяльності, прийманні ринкового збору, здачі майна в оренду, інших видах діяльності та адміністративно-управлінського персоналу відповідно; $ОСВ_Y, ОСВ_K, ОСВ_{PЗ}, ОСВ_A, ОСВ_I, ОСВ_{AYO}$ - обов'язкові соціальні відрахування від заробітної плати робітників, що безпосередньо зайняті

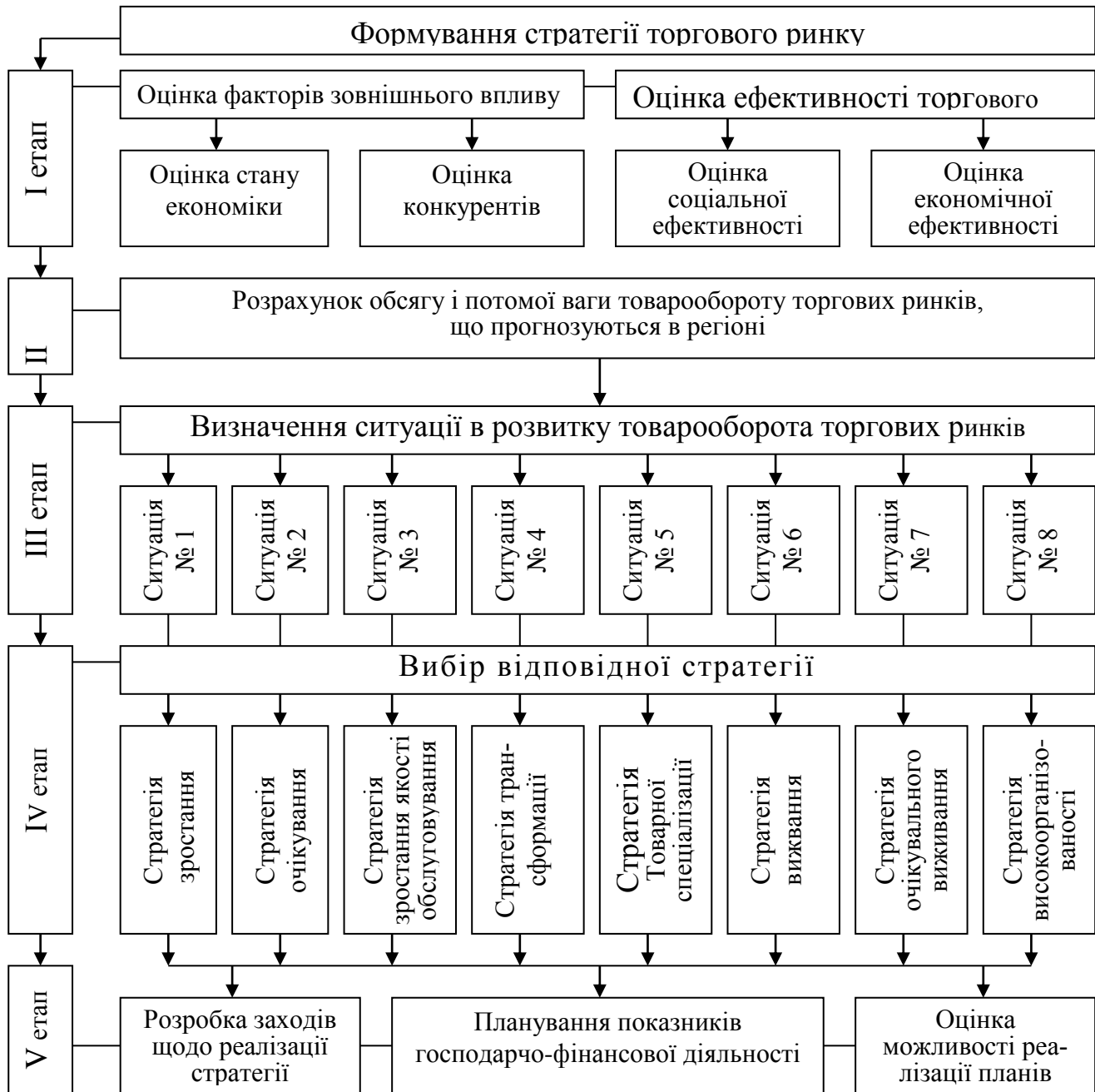

Рис. 2 Формування стратегії розвитку торгового ринку

в реалізації послуг, комерційній діяльності, прийманні ринкового збору, здачі майна в оренду, інших видах діяльності та від заробітної плати адміністративно-управлінського персоналу відповідно; AB - амортизаційні відрахування; IB - інші витрати.

Наведені формули відрізняються підходами до оцінки витрат за видами діяльності.

Дана методика передбачає: на першому етапі - визначення рентабельності кожного виду діяльності; на другому етапі - проведення факторного аналізу зміни загальної рентабельності за рахунок зміни рентабельності кожного виду діяльності; на третьому етапі - проведення факторного аналізу зміни загальної рентабельності за рахунок зміни виручки від реалізації і витрат за видами діяльності; на четвертому етапі - проводиться факторний аналіз зміни загальної рентабельності за рахунок об'єднання певних груп чинників залежно від мети аналізу.

5. Методика оцінки рентабельності реалізації товарів і послуг торгових ринків дозволила обґрунтувати методику планування обсягів виручки від реалізації та її структури, яка спрямована на отримання максимально можливого прибутку за мінімальних витратах. Це досягається шляхом визначення найбільш рентабельних видів діяльності та їх планування у максимально можливому обсязі з метою досягнення необхідного рівня рентабельності.

Застосування запропонованих методик на торговому ринку “Ново-Салтівський” м. Харкова дозволило підвищити рентабельність реалізації товарів та послуг з 5,6 % до 7,0 %, що стало можливим за рахунок проведення обґрунтованого планування структури та обсягу виручки від реалізації.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявляється в дослідженні торгових ринків, визначенні особливостей формування та оцінки соціально-економічної ефективності з метою підвищення ефективності функціонування цих підприємств торгівлі. Головні наукові та практичні результати проведеного дисертаційного дослідження полягають у наступному:

1. Торгові ринки отримали бурхливий розвиток в період перехідної економіки. В дисертаційній роботі були виявлені основні фактори, які зумовили такий розвиток. Торгові ринки отримують можливість маневрувати своєю господарсько-фінансовою діяльністю залежно від зміни цих чинників, що дозволить їм вижити за умов зміни загальної економічної ситуації.

2. Розгляд специфічних особливостей функціонування торгових ринків дозволив систематизувати і доповнити класифікацію даних підприємств торгівлі, визначити їх місце в формах і видах торгівлі, що має певне значення при оцінці господарсько-фінансової діяльності.

3. Виявлення специфіки у формуванні ресурсів, витрат, соціальних і економічних ефектів, дозволило розробити системи показників для оцінки соціальної і економічної ефективності торгових ринків, відповідно до яких дані підприємства торгівлі отримали можливість проводити якісну і комплексну оцінку ефективності свого функціонування.

4. За мінливих економічних умов, торгові ринки повинні правильно здійснювати вибір стратегії свого розвитку. З цією метою було запропоновано варіанти і методику вибору можливих стратегій, які ґрунтуються на прогнозуванні товарообороту торгових ринків і його питомої ваги в загальному роздрібному товарообороті за регіонами.

5. З метою ефективного здійснення господарської діяльності розроблено методику факторного аналізу рентабельності реалізації товарів і послуг торгових ринків та методику планування виручки від реалізації за видами діяльності.

6. Втілення розробок і пропозицій дисертаційної роботи у практичну діяльність торгових ринків дозволить їм забезпечити не тільки виживання за умов змін економічної ситуації в Україні, але й здійснювати господарсько-фінансову діяльність з максимально можливою ефективністю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у провідних наукових фахових виданнях:

1. Сукачова С. М. Стан і розвиток мережі сучасних торгових ринків в Україні // Торгівля і ринок України. Зб. наук. праць з проблем торгівлі і громадського харчування. Випуск 12. Том 3. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2001. – с. 238-245.
2. Сукачова С. Н. Финансовая устойчивость современных рынков как предприятий торговли в Украине // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. Випуск 117. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – с.138-143.
3. Сукачова С. М. Виникнення і розвиток ринку як економічної категорії та основні напрями в його класифікації // Коммунальное хозяйство городов: Научно-технический сборник. Випуск 28. Серия: экономические науки. – Киев: “Техника”, 2001. – с. 84-89.
4. Сукачова С. М. Причини виникнення і розвитку ринків як підприємств торгівлі в Україні та вплив законодавчих актів на їх розвиток в сучасних умовах. // Вісник Технологічного університету Поділля. - 2001. - №1. Ч.2 (29). – с.168-172.

Статті в інших виданнях:

5. Сукачова С. Н. Формирование и развитие нестационарной торговли на рынке потребительских товаров в современных условиях // Прогресивні ресурсозберігаючі технології та їх економічна обґрунтованість у підприємствах харчування. Економічні проблеми торгівлі: Зб. наук. праць. Частина 2 – Харків: ХДАТОХ, 1998. – с. 238-240.
6. Сукачова С. Н. Роль местных рынков в переходной экономике // Організаційно-фінансові проблеми розвитку підприємств харчування та торгівлі: Зб. наук. праць – Харків: ХДАТОХ, 1999. – с. 263-267.
7. Сукачова С. Н. Перспективы развития сети нестационарной торговли в Украине (на примере г. Харькова) // “Бизнес информ”, 2000. - №3 (271). – с. 69-71.
8. Сукачова С.Н. Анализ состояния и развития сети торговых рынков в Харьковской области // Підвищення конкурентоспроможності підприємств торгівлі та харчування: Зб. наук. праць. – Харків: ХДАТОХ, 2000. – с. 323-326.
9. Сукачова С. Н. Некоторые социально-экономические проблемы торговых рынков в Украине // Прогресивні ресурсозберігаючі технології та їх економічне обґрунтування у підприємствах харчування. Економічні проблеми торгівлі: Зб. наук. праць. Частина 2. – Харків: ХДАТОХ, 2002. – с. 224-227.

Тези доповідей:

1. Сукачова С. Н. Особенности оценки эффективности хозяйственно-финансовой деятельности торговых рынков в современных условиях // Матеріали V науково-практичної конференції “Наука і освіта – 2002”. Дніпропетровськ-Житомир-Донецьк. Том 16. Економіка – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – с. 9-10.

АНОТАЦІЯ

Сукачова С. М. Ефективність торгових ринків в умовах перехідної економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.05. – економіка торгівлі та послуг. – Харківська державна академія технології та організації харчування, Харків, 2002.

У дисертаційній роботі визначено сутність торгових ринків та специфічні особливості їх функціонування. Вдосконалено систему показників оцінки соціальної та економічної ефективності торгових ринків. Надано варіанти вибору стратегії розвитку торгових ринків залежно від товарообороту торгових ринків, що прогнозується, та його питомої ваги в роздрібному товарообороті за всіма каналами реалізації споживчих товарів. Розроблено методичний інструментарій факторного аналізу рентабельності реалізації товарів і послуг торгових ринків та планування виручки від реалізації за видами діяльності, спрямованого на досягнення певного рівня рентабельності.

Ключові слова: торгівля, торгові ринки, соціальна ефективність, економічна ефективність, рентабельність, стратегія розвитку.

SUMMARY

Sukachova S. N. Efficiency of trade markets in transitive economy. – Manuscript.

The dissertation for competition of candidate of economic sciences degree on speciality 08.07.05 – economics of trade and services. – Kharkiv State Academy of Food Technology and Management, Kharkiv, 2002.

The dissertation defines the essence of trade markets and specific peculiarities of their functioning. The systems of the parameters of evaluating social and economic efficiency of trade markets is improved. Methodical toolkit for factor analysis of profitability of goods selling and trade markets services is developed. Methods of planning profit received after selling according to the types of business activity is elaborated. Variants of the strategy of developing trade markets, which will be chosen depending on the predicted changes in the commodity turnover and its part in retail trade for all channels of distribution of commodity products.

Key words: trade, trade markets, social efficiency, economic efficiency, profitability, strategy of development.

АННОТАЦИЯ

Сукачѳва С. Н. Эффективность торговых рынков в условиях переходной экономики. - Рукопись.

Диссертация на соискание учѳной степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.05. - экономика торговли и услуг. - Харьковская государственная академия технологии и организации питания, Харьков, 2002.

Диссертационная работа посвящена исследованию теоретических вопросов и разработке методического инструментария оценки и управления эффективностью функционирования торговых рынков.

В первом разделе “Социально-экономическое значение торговых рынков в переходной экономике” раскрыта сущность понятия “торговые рынки”, рассмотрены причины их бурного развития в условиях переходной экономики. Охарактеризованы специфические особенности функционирования торговых рынков в современных условиях и усовершенствована их классификация. Выявлена специфика формирования ресурсов, затрат, социальных и экономических эффектов, что было положено в основу разработки системы показателей для оценки социальной и экономической эффективности торговых рынков.

Во втором разделе “Современное состояние и тенденции развития торговых рынков” проведена оценка состояния и развития материально-технической базы, как основного аспекта социальной эффективности и основного производителя выручки от реализации торговых рынков. Выявлены особенности формирования активов и пассивов торговых рынков. Проведён комплексный анализ хозяйственной деятельности и финансового состояния торговых рынков. На основе разработанных систем показателей социальной и экономической эффективности была оценена эффективность функционирования торговых рынков, и определены тенденции ее изменения. Произведено сравнение анализируемых показателей с аналогичными показателями по торговой отрасли.

В третьем разделе “Методические подходы к управлению социально-экономической эффективностью торговых рынков” на основе проведенных исследований разработаны рекомендации по оценке качественных параметров хозяйственной деятельности посредством анкетного опроса продавцов и покупателей. Разработаны варианты стратегий развития торговых рынков на основе предложенных моделей прогнозирования товарооборота данных предприятий в фактических и сопоставимых ценах и его удельного веса в общем объеме розничного товарооборота. Разработана методика факторного анализа рентабельности реализации товаров и услуг торговых рынков и предложена методика планирования объемов и структуры выручки от реализации, направленная на повышение экономической эффективности торговых рынков.

Использование разработок и рекомендаций, изложенных в диссертационной работе, даёт возможность торговым рынкам производить качественную комплексную оценку социально-экономической эффективности, планировать хозяйственную деятельность и её структуру с целью повышения эффективности функционирования; осуществлять выбор стратегии дальнейшего развития в зависимости от изменения общей экономической ситуации.

Ключевые слова: торговля, торговые рынки, социальная эффективность, экономическая эффективность, рентабельность, стратегия развития.